

PROGRAMSKE INTENCIJE HRVATSKIH PISACA
U RAZDOBLJU OD ILIRIZMA DO AUGUSTA ŠENOE
(1850-1865)

Miroslav Šicel

1.

Iako se gotovi svi književni povjesničari novijeg doba slažu u mišljenju kako je književno stvaralaštvo u početnom razdoblju tzv. novije hrvatske književnosti jedinstveno i u svojim bitnim programskim intencijama kao i stvaralačkim postupcima i ostvarenjima od prihvaćanja štokavštine kao jedinstvenog književnog jezika (1836), pa do pojave Augusta Šenoe u šezdesetim godinama,¹ činjenica je da se istodobno može govoriti i o dva različita potperioda tog razdoblja: prvi je usko vezan uz ilirski pokret, drugi uz, uglavnom, vrijeme desetgodišnjeg Bachova apsolutizma.² Općenito govoreći, obilježje je prvog potperioda totalna podređenost književnosti rješavanju nacionalnog pitanja, buđenju i utvrđivanju nacionalne svijesti, spoznaji nacionalnog identiteta, pa je stoga i jeziku dan prioritet u razrješavanju tih egzistencijalnih problema hrvatskoga naroda. Rezultat takvih intencija bila je, poznato je, pretežitost budničarsko-davorijaške poezije na, najvećim dijelom, dosta niskoj, diletantskoj razini, tek s nekoliko djela (Mažuranići, Nemčić, Demeter, Vraz, Preradović) o kojima se može govoriti o umjetnički značajnim literarnim dometima.

Pojava dosta uočljivih novih tendencija u shvaćanju smisla i funkcije književnosti početkom pedesetih godina rezultat je stasanja mlađe, postilirske književne generacije.³ Ta je u literaturu počela ulaziti na samom kraju ilirskog pokreta, da bi najzrelija ostvarenja realizirala tijekom pedesetih, te dobrim dijelom i u prvoj polovici šezdesetih godina. Temeljna inspiracijska žarišta ovom književnom naraštaju ostaju, u biti, ona iz ilirskog perioda: narodna usmena književnost, tek djelomično dubrovački barok, te oslanjanje na specifičan tip hrvatske prosvjetiteljske misli: na tradiciju Kačića Miošića i Matije Antuna Reljkovića, pa to usko povezivanje naslijeđa narodnog stvaralaštva s didaktičko-racionalnim tendencijama spomenutih pisaca uvjetuje i posebnost, svojevrsnu p u č k u varijantu našeg prosvjetiteljstva uočljivog u književnim tvorevinama ne samo prijašnje nego i ove generacije. No, dok neki pisci, oslanjajući se na spomenutu usmeno-prosvjetiteljsku predaju, primjerice Luka Botić, Ivan Frano Jukić ili Grgo Martić, ne pridonose u smislu jezičnog, odnosno stilskog izraza značajno napredovanju hrvatske književnosti, s druge strane sve uočljivija orijentacija pisaca i na sentimentalističko-romantičarske uzore, prihvaćanjem, na žalost, samo marginalnih obilježja romantičarske stilske formacije. Moglo bi se, općenito, reći da su u ovom razdoblju programske intencije književnika bile sustavnije i određenije negoli sama literarna produkcija koja, uz neke izuzetke, (Tkalčević, Jurković) nije ipak adekvatno pratila »poetiku« svojih suvremenika.

2.

Četiri su književnika u ovom razdoblju dala pečat — ne samo kao beletristi — nego i kao pisci programskih članaka, književnosti svog doba: uz manje poznatog Ivana Macuna⁴ to su: Mirko Bogović, Adolfo Veber Tkalčević, Janko Jurković te Fran Kurelac. Najstariji od njih, Mirko Bogović,⁵ ostao je, od svih najviše — što je i razumljivo — u okvirima onakvog shvaćanja funkcioniranja književnosti kakvo su, više-manje, imali i pisci prve generacije narodnog preporoda, to jest da pisanom riječi primarno treba djelovati na svijest čitatelja o vlastitom nacionalnom identitetu. No, Bogović istodobno nastoji poći i korak dalje od svojih prethodnika. Utvrđujući činjenicu kako je kod nas došlo do potpune apatije u literarnom smislu nakon uvođenja apsolutizma, on će osnovni razlog tome pronaći u politici: — »Uzrok tomu bijaše politika koja je svuda mah preotela, za kojom su

naravno i književnici naši pošli, te slušajući samo njezine varave glase, književno polje sasvim zanemarili (...)»⁶ Zaključujući da nas je politika »na cjedilu ostavila«, Bogović će izlaz potražiti u književnosti kao »višoj« mogućnosti djelovanja na hrvatskog čovjeka: —»(...) Okanimo se, dakle, politike sasvim, pa hajdmo sada onim putem koji nam je poslije sveopćeg potopa preostao, i vjerujte: žao nam biti neće! — jer premda se kroz knjiženstvo narodi za tri dana uzveličiti ne mogu, ipak jim se s vremenom i pomnom radnjom jedino tim sredstvom tako stalna građa prosvjete i blagostanja sagraditi može (...)»⁷ — završna je misao Bogovićeve. Nastavljajući se na Demetrova shvaćanja kazališta kao institucije koja najdirektnije može djelovati na gledatelja kao pronositeljice duhovnog i nacionalnog hrvatskog bića, Bogović će i sam pledirati da se utemelji takva jedna središnja kulturna ustanova u nas: —»(...) Korisne i zabavne knjige, proničuće iz naše književne njive kao blagomirisno cvijeće doprinose mnogo k unapređenju narodnosti; nu bez kazališta moguće nije narod sasvim izobraziti, knjige bo jesu i ostat će vlastitost književnikah, a siromak i neuk mora ih se odreći jer on ne može njimi duha svoga nahraniti. Nu da imamo kazalište, lako bi ovomu zlu doskočili (...)»⁸

I Janko Jurković će, tri godine poslije Bogovića, kao jedan od najnaobraženijih pisaca u svom naraštaju, pišući o problemima kazališta i dramskih djela, problem uzdići na pitanje umjetničke literarne vrijednosti, s vrlo kritičkim opaskama (zapravo programskim intencijama) o tadašnjoj aktualnoj, u mnogo čemu diletantskoj, dramskoj produkciji —»(...) a koliko puta se nađe u novijim dramama, osobito u tragedijama, gdje sve kipi od same sentimentalnosti, takovih situacija koje su psihologično posve neistinite i nimalo se ne podudaraju sa prirodnim načinom kojim čuvstva u nas postaju ili se izražavaju (...)»⁹ Stoga Jurković predlaže: —»(...) Valja tud potanko i temeljito poznavati život i ljude, ne samo ljude kao ljude, nego sa svim različitostima stališa, spola, čudi, sve i najmanje zakutke srca čovječjega, sve strasti koje njima kreću, svu prirodu čovjeka (...)»¹⁰ što, nedvojbeno, zvuči vrlo moderno, kao da je nastalo u vrijeme već izrazito realističkih tendencija u hrvatskoj književnosti. Kao svestrani intelektualac Jurković se nije libio progovoriti i o problemu književnog jezika (nastavljajući se tako, djelomično, na Demetra!),¹¹ a isto tako i savjetovati mlade pisce »pismom« kao programskom porukom o značenju i misiji književnika.¹² I dok o jeziku ne donosi ništa novo, ističući tek tri bitna socijalna izvorišta jezika: obitelj (dom), škola i društvo — u posljednjem članku, pišući svoj »savjetnik« mladima, na prvom

mjestu ističe kako »(...) umjetnik valja da najprije očuje u sebi glas srca, unutarnje ono nukanje koje ga goni za idealom (...)«, što je, zasigurno, već naglašeni kritički stav prema onima koji su u prethodnom periodu mislili da je dovoljno uzeti domoljubni motiv, pa da je već samim tim ispunjen zahtjev za dobrom literarnom tvorevinom. Interesantan je i Jurkovićev zahtjev piscu da mu valja prije svega proučiti temeljito »slovnici svoga jezika«, i to ne »živu« (misli se svakodnevni govorni jezik), jer »(...) tako se je naučio i gavran graktati i jagnje bečati, i svaka zvier govoriti svojim jezikom (...)«, već onu višu, »literarnu«, koja proizlazi iz mogućnosti i talenta stvaraočeva da jezik osnovne komunikacije digne na višu literarnu razinu, budući »(...) *duh* čini pjesnika, a ne ona kukavna hrpnja riječih«. I, konačno, tvrdnjom »(...) Sastoji se pako pravilnost o kojoj je govor (a riječ je o tome da se 'osim gramatične i sintaktičke hoće i leksikalna i stilistička pravilnost') — u tom da za sve što hoćeš da izraziš, biraš čiste i obične *naše* oblike, riječi i izraze, a da se kloniš neobičnih, tuđjih i nevaljalih (...)«¹³ — Jurković doista otvara novu stranicu hrvatske književnosti i razgovora o njezinoj »poetici«.

A kad se govori o problemima jezika i stila u ovom periodu, pripada, neprijeporno, zasebno mjesto Franu Kurelcu, samosvojnoj ličnosti, koji je nakonvencionalnim pristupom pitanjima književnog jezika dao nezaobilazan doprinos,¹⁴ mada ga sredina njegova vremena nije shvatila jer je, očito, bio presmion za svoje doba.

Polazeći od već poznate temeljne intencije preporoditelja da jezik shvate kao nepresušno vrelo narodnog života, Kurelac postavlja tezu kako vlastita originalnost i samosvijest hrvatskog jezika započinje već od staroslavenskog, »jezika svetinje naše«,¹⁵ te baštine dubrovačke. Istodobno, radikalno se otima svim nametnutim jezičnim šablonama i kalupima, posebno naglašavajući potrebu individualnog oživotvorenja jezika i stila, kreiranja individualnog literarnog izraza kroz stvaralački čin svakog pojedinca.

Kao svojevrsnoj sintezi Kurelčevih napora za osamostaljenjem književnog izraza i realizacijom osobnog piščevog stila u želji za potpunom autohtonošću hrvatskog književnog jezika, kako bi »mrtve« riječi što snažnije u literarnoj umjetnini oživjele, pridonosi poznati njegov »traktat o stilu« u tekstu »Kakvu je biti slovu«.¹⁶ Postavlja određene uvjete: »slovu je biti zrnato« (dakle koncizno, sažetu); »oslasnu i zamamljivu« (podrazumijeva se izraz »s kojeg srce raste, a čuvstva se griju«); a to se postiže upravo bogaćenjem jezika; treće, »slovu je biti

na priliku svoju« — čovjek je stil, preveli bismo mi i, dakako, četvrto, riječ je o primarnom polazištu piščevu »biti je slovu napokon prilikom naroda svoga« — Kurelac, ostvarujući ovakvu »poetiku« stila, prvi u nas, što je već i kritika zapazila, ne samo da nudi svoj »recept« stila, nego i zacrtava takvu estetiku izraza u kojoj se ona u potpunosti poistovjećuje i s kategorijom etike.

Direktni suparnik Kurelcu u pitanjima jezika, Adolfo Veber Tkalčević,¹⁷ među prvima je u našoj književnoj kritici pokušao progovoriti o bitnim obilježjima književnoga djela: njegovoj strukturi, kompoziciji, stilu i jeziku, dakle o svemu onome što čini bit umjetnine riječi, ostavljajući u drugom planu pisca i temu njegova djela. Naravno, Veber još nije imao razrađeni poetološki instrumentarij, i neka njegova razmišljanja i analize ostale su nedorečene, na granici diletantizma, više kao naslućivanje nego realizacija zamišljenog osmišljavanja djela. Pišući 1865. godine, nakon petnaest godina bavljenja tekućom, ali i tradicionalnom hrvatskom poezijom članak o suvremenom hrvatskom pjesništvu,¹⁸ on ga prezentira kao program, odnosno svoj stav i osobno mišljenje o smislu i zadacima pjesnika: — »(...) Pjesnik koji bi ma što vjernije snimio samo naravnu krasotu, ne bi ispunio svoga zvanja; jer bi učinio stvar posve suvišnu, dočim se svatko voli izvorom razblaživati« — piše Veber, i nastavlja: »Pjesnik je dužan podati čitatelju kako je on shvatio naravnu krasotu, pa taj svoj samotvor preseliti u dušu srodna si čovjeka; rječju, pjesniku je zvanje svojom mišlju, svojom idejom oživiti narav, pa je idealizirati. Madona iz koje ne viri nikakva pjesnička ideja, kukavan je portret obične djevojke. Što je ta subjektivna ideja jasnije izražena u krasoslovnu tvorcu, to mu cijena sve to više skače (...)« — završava svoju misao Veber.

Drugim riječima, on smatra da književno djelo ne smije biti vjerni preslik stvarnosti (naravi), jer »(...) pjesnik ne smije nikad samo kopirati života, već ga mora plemeniti, ter se marljivo uklanjati svim pojavom čovječjoj naravi protivnim, osobito pako nepristojnim ma kako oni vladali u životu naroda, svakako pokvarena ukusa (...)«.

Veber je, neprijeporno, uočio nekoliko problema od bitne važnosti za suvremeniji pristup poetskom tekstu, kakvim će se tek budući naraštaji temeljitije pozabaviti: prije svega stavljajući u fokus proučavanja literarnog kritika književno djelo kao bitni predmet promatranja s njegovim specifičnim unutarnjim poetskim zakonitostima, što je bila potpuna novost u odnosu na kritiku ilirskog književnog razdoblja. Isto tako, naglašavajući kako se »(...) svaka stvar može motriti s različitih

gledišta, i da se do jedne istine može doprieti raznim putovima (...)» — Veber je naslutio i mogućnost metodološkog pluraliteta u interpretaciji književnog ostvarenja. I treće, najvažnije: imajući, najvjerojatnije, pred očima Mažuranićeva Smail agu, i prethodna Mažuranićeva »isprobavanja« i klasičnog, i usmenonarodnog, i petrarkističko-dubrovačkog stiha, da bi došao do svoje originalne pjesničke umjetnine — Veber je, pišući o »Izabranim pjesmama« Stjepana Ilijaševića, naglasio kako bi, po njegovu mišljenju, trebao izgledati idealni pjesnički jezik njegova vremena: — »(...) Kad bi koji naš pjesnik umio spojiti i grčko mjerilo, i duh, i fraze, i trope naših narodnih pjesama, uzvišenje gdješto svojom maštom (da bi) to bi bilo pravo raskošje (...)«¹⁹ — završava svoj prijedlog »poetike« stiha Veber.

Sasvim je očigledno da pisci drugog naraštaja hrvatskih preporoditelja u svojim pokušajima određenja smisla ali i zadataka književne tvorevine sve više težište postavljaju na etičko, ali — što je još važnije — djelomično i estetsko značenje literarnog djela na uštrb njegove didaktičko-prosvjetiteljske, utilitarne svrhe kakvu su mu dodjeljivali glavni nositelji ilirskog pokreta u njegovoj početnoj fazi. No, već od četrdesetih godina, od Vrazovih i Demetrovih napisa, odnosno pokretanja časopisa »Kolo« (1842), pa do Jurkovićevih i Veberovih programskih tekstova, a još više beletrističkih njihovih ostvaraja, u politici nimalo za književnost pogodnom apsolutističkom dobu, književnost se uz ulogu narodne predvoditeljice sve više diže i na razinu prepoznatljivosti njezine »literarnosti«: drugačije rečeno, književnost se već u ovom predšenoinskom periodu ranog, odnosno nerazvijenog realizma, počinje — političkoj situaciji usprkos — oslobađati i teorijski i stvaralačkim činom (Veber, Jurković) svoje uloge »ancille« u rješavanju bitnih nacionalnih problema, sa sve većim, naglašenijim zahtjevima za svojom umjetničkom autonomnošću.

BILJEŠKE

¹ Već je Marin Franičević u članku »Problem periodizacije hrvatske književnosti« u tematskom broju časopisa »Putevi« (»O istoriji jugoslovenskih književnosti«, g. XI, br. 3, 1965, str. 332-336), ustvrdio kako »(...) nova granica između književnosti ilirizma i tzv.

književnosti iz doba apsolutizma i nagodbe poklapa se samo formalno, u književnom smislu ona gotovo i ne postoji (...)«. Tri godine poslije Aleksandar Flaker u svom »Nacrtu za periodizaciju novije hrvatske književnosti« (»Književne poredbe«, izd. Naprijed, Zagreb, 1968, str. 27-46) predlaže za razdoblje od 1836. do 1865. jedinstveni termin »Književnost u funkciji konstituiranja moderne hrvatske nacije« (iako vidi dva potpoglavlja tog razdoblja!), a Milorad Živančević u 4. knjizi Povijesti hrvatske književnosti (izd. Liber, Mladost, Zagreb, 1975.) izrijekom tvrdi: »(...) Književnost apsolutizma, dakle, a za njim i ona šezdesetih godina, samo je svršetak procesa započetih u preporodnoj epohi i nagovještaj nove književnosti na prijelazu iz romantizma u realizam (...)«.

² U spomenutom članku Flaker dijeli razdoblje 1836-1865. na dva potperioda: a) Književnost narodnog preporoda (1836-1849), te b) Nacionalni pseudoromantizam (1850-1865) ali sa zajedničkim obilježjem kako »(...) cijela ova epoha ne poznaje kanoniziranih struktura (...)«.

³ U članku »Bilješke o mladima i starima« u knjizi »Članci o književnosti« (Moderni hrvatski pisci, kolo I, knj. 2), izd. Binoza, Zagreb, 1934, Antun Barac, iznoseći tezu kako »(...) u literaturi traje život jednog pokoljenja 10-15 godina. Toliko vremena po prilici može jedna generacija davati obilježje cijelom jednom književnom stvaranju (...)« — smatra da razdoblje od 1849. do 1865. »(...) reprezentiraju pisci koji su se rodili uglavnom između god. 1820. i 1830. (Bogović, Botić, Veber, Tombor, Jurković, Martić)«

⁴ Ivan Macun (1821-1883) javlja se nakon već ranijeg pokušaja Ognjeslava Utješinovića Ostrožinskog da napiše svojevrstu prvu poetiku u nas pod naslovom »Misli o krasnijeh umjetnostih«, Beč, 1845, kao dodatak zbirci stihova »Vila Ostrožinska«. U drugom izdanju te zbirke, objavljenom u Beogradu 1871, Utješinović je svoju »poetiku« znatno proširio i naslovio »Osnovi estetike«. U Bogovićevo »Nevenu« (g. I, br. 14-16, 18, 19, 1852) Macun tiska raspravu »Kratko krasoslovje« nastavljajući se tako na Utješinovića u pokušaju pisanja hrvatske estetike. Dobro je spomenuti da iste te, 1852. godine, i Marin Sladović objavljuje svoj prilog estetičkim razmatranjima tekstem »Upute u pjesmenu umjetnost« (Zagreb, 1852).

⁵ U razdoblju ilirizma (1835-1849) Bogović se već afirmirao kao pjesnik objavivši tri zbirke: »Ljubice«, 1844, »Smilje i kovilje«, 1847, te »Domorodni glasi«, 1848.

⁶ »Naša književnost u najnovije doba«. »Neven«, tečaj I, Zagreb, br. 1, str. 7-8, 1852.

⁷ Isto.

⁸ »O utemeljenju narodnog kazališta«. »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«, tečaj XI, br. 18, 1845.

⁹ »Moja o kazalištu«. »Neven«, tečaj IV, Zagreb, br. 33, str. 511-516, 1855.

¹⁰ Isto.

¹¹ U članku »Misli o jeziku«. »Neven«, tečaj IV, Zagreb, br. 35 (str. 554-557), te br. 36 (str. 567-569), 1855.

¹² »Pismo nekomeu mladomu prijatelju o spisateljskom zvanju »Pozor«, Zagreb, 1862.

¹³ Citirani članak.

¹⁴ O Franu Kurelcu i njegovu djelovanju vidi u knjizi Zlatka Vince: »Putovima hrvatskoga književnog jezika«. Izd. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990. str. 695.

¹⁵ »Recimo koju«, Karlovac, 1860.

¹⁶ Riječ je o nastupnom predavanju klericima u Đakovu pod naslovom »Kakvu je biti slovu«, 1863.

¹⁷ O odnosima i razlikama između tzv. »zagrebačke« (Veber) i »riječke« (Kurelac) filološke škole, vrlo je podrobno pisao Zlatko Vince u spomenutoj knjizi »Putovima hrvatskog književnog jezika«, izd. Matice hrvatske, Zagreb, 1990.

¹⁸ »Najnoviji pojavi našega pjesništva«, -»Književnik«, god. II, Zagreb, str. 242-249, 1865.

¹⁹ »Izabrane pjesme« Stjepana Ilijaševića.